

Rząd francuski wobec powrotu polskiej emigracji zarobkowej w latach 1945–1949

Słowa kluczowe: górnictwo, reemigracja, repatriacja, negocjacje polsko-francuskie, IV Republika Francuska, Polska Ludowa

Keywords: mining industry, remigration, repatriation, the Polish-French negotiations, the French Fourth republic, People's Poland

W powojennej historii Polski jednym ze znaczących ruchów migracyjnych był powrót Polaków z Francji, głównie ze względu na rolę, jaką przyszło im odegrać w życiu politycznym i ekonomicznym ojczyzny. Reemigracja górników, rolników i robotników przemysłowych była możliwa dzięki czterem porozumieniom zawartym między Polską a Francją 20 lutego, 10 września, 28 listopada 1946 i 24 lutego 1948¹. Organizacją przebiegu reemigracji zajęła się Komisja Mieszana Polsko-Francuska, powołana po podpisaniu pierwszej z wymienionych umów.

Od momentu zakończenia wojny komunistyczne władze w Polsce apelowały o powrót do ojczyzny obywateli przebywających we Francji. Repatriacja emigracji wojennej (osób wywiezionych przez władze niemieckie do prac w rolnictwie na terenie Francji, a także wojskowych z różnych jednostek polskich, tzw. wartowników i wehrmachtowców, czyli niemieckich jeńców pochodzenia polskiego) rozpoczęła się latem 1945, a zakończyła w lipcu 1946 r., kiedy władze francuskie zlikwidowały urzędy specjalnie powołane do przeprowadzenia repatriacji emigrantów wojennych. Jednak władzom Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego szczególnie zależało na powrocie „starej” emigracji zarobkowej, tj. górników, rolników i robotników przemysłowych, pracujących głównie w północnej części państwa francuskiego. Włączenie w granice Polski tzw. Ziemi Odzyskanych, a w konsekwencji pozyskanie znajdujących się na ich terenie kopalń węgla kamiennego, a także wielohektarowych poniemieckich majątków, spowodowało, że władze w Warszawie upomniały się w Paryżu o polskich obywateli zatrudnionych we francuskich kopalniach oraz gospodarstwach rolnych.

¹ W artykule zastosowano, zgodnie z podziałem semantycznym stosowanym w polskiej literaturze naukowej dotyczącej ruchów migracyjnych z Francji do Polski, rozróżnienie pojęć „repatriacja” i „re-emigracja”. Pojęciem „repatriacja” jest określany powrót emigracji wojennej, natomiast „re-emigracja” — powrót górników, robotników oraz rolników.

Migracja polskiej ludności z Francji nie pozostała bez wpływu na kształt stosunków polsko-francuskich w okresie „zimnej wojny”. Skutki II wojny światowej okazały się katastrofalne pod względem demograficznym i gospodarczym dla obu państw. Mimo różnic w ich poziomie cywilizacyjnym lata powojenne były okresem niedostatku zarówno w Polsce, jak i we Francji, toteż w obu przypadkach zadaniem o pierwszorzędym znaczeniu stało się odbudowanie gospodarki. Rząd francuski miał świadomość, że odpływ wykwalifikowanej siły roboczej, przede wszystkim górników, okaże się destrukcyjny dla sektora przemysłowego. Dla Polski z kolei powrót emigrantów oznaczał odzyskanie wykwalifikowanych kadr potrzebnych kopalniom na Dolnym Śląsku. Analiza dokumentów ministerialnych obu stron z okresu po zakończeniu wojny daje podstawy, by twierdzić, że ich zapatrywania względem polskiej emigracji zarobkowej były rozbieżne.

Powojenne straty we Francji obliczono na ok. 1,5 mld fr. Zdestawowanych było 1,2 mln domostw, z czego 400 tys. zostało całkowicie zrównane z ziemią, tysiące hektarów pól wymagało odminowania, drogi, fabryki, porty i drogi kolejowe czekały na odbudowę². Wojna spowodowała też spustoszenia wśród obywateli. Premier Tymczasowego Rządu Republiki Francuskiej gen. Charles de Gaulle 3 marca 1945 podczas posiedzenia Zgromadzenia Doradczego zwrócił uwagę, że jedynie podjęcie stosownych reform ułatwiających imigrację pozwoli naprawić skutki wojny, która zabrała krajowi ok. 600 tys. ludzi. Ponadto w ostatnich miesiącach działań wojennych zmobilizowanych pozostawało ok. 1,2 mln Francuzów, a ok. 2 mln znajdowało się w obozach jenieckich i koncentracyjnych albo zostało wywiezionych do prac przymusowych na terenie Niemiec. W okresie tużpowojennym brakowało rąk do pracy w podstawowych gałęziach przemysłu³. Rozporządzeniem rządu z 2 listopada 1945 utworzono Narodowe Biuro Imigracyjne (L’Office National d’Immigration — ONI), którego zadanie polegało m.in. na ścisłej współpracy z Ministerstwem Pracy w kwestii zatrudniania cudzoziemców, ich kontroli oraz ochrony tych z nich, którzy ubiegali się o prawo azylu⁴.

Podstawowym surowcem energetycznym dla gospodarki był węgiel kamienny, dlatego w interesie rządu francuskiego było zatrzymanie w kraju fachowych robot-

² Przed przeprowadzeniem spisu ludności Rada Gospodarki Narodowej Francji oceniała straty ludnościowe na około milion ofiar. AIPN, IPN BU 2602/97, Raporty Ambasady i Polskiej Misji Wojskowej we Francji, Raport ekonomiczny, sytuacja ekonomiczna we Francji, k. 202; AIPN, IPN BU 2602/97, Raport ekonomiczny, k. 71; RIOUX 1980, s. 30–34.

³ AIPN, IPN BU 2602/97, Raporty Ambasady i Polskiej Misji Wojskowej we Francji, Raport ekonomiczny, sytuacja ekonomiczna we Francji, k. 202–206; AIPN, IPN BU 2602/97, Raport ekonomiczny, k. 70–77; WEIL 1991/2004, s. 69; PONTY 2004, s. 286; BIELECKI 1978, s. 63.

⁴ WEIL 1991/2004, s. 80. Więcej na temat rozporządzenia z 2 listopada 1945 i utworzeniu ONI w: VIET 1998, s. 110–121, 138–145. Od 1 czerwca 1945, zgodnie z rozporządzeniem wydanym przez władze francuskie, Służba Opieki nad Robotnikami Cudzoziemskimi (Service de la main-d’œuvre étrangère — SMOE), a właściwie jej komitety departamentalne, miały za zadanie nieść pomoc materialną i socjalną robotnikom cudzoziemskim, vide VIET 1998.

ników obcego pochodzenia, m.in. górników. Objawy niepokoju z powodu utraty siły roboczej rząd francuski zdradzał już w 1944 r., zaraz po wyzwoleniu. Podczas rozmów z rządem polskim w Londynie władze francuskie nie wyraziły oficjalnego sprzeciwu wobec tworzenia ochotniczych jednostek wojskowych składających się z polskich robotników, dały jednak do zrozumienia, że zamierzają walczyć o ich pozostanie na ziemi francuskiej, uznając, że są oni niezbędni dla przemysłu. Dlatego też zdecydowano, że jednostki te nadal będą podlegać dyspozycjom wojskowych władz francuskich⁵.

Posunięcia de Gaulle'a zmierzające do uznania Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (dalej: TRJN), do czego doszło 29 czerwca 1945, świadczyły jednoznacznie, że zaakceptował on pojałtański porządek, a zerwanie przed innymi państwami Zachodu kontaktów z rządem w Londynie potwierdzało jego pogląd na sytuację w Europie i tezę o nieodwracalności przemian ustrojowych nad Wisłą. Uznanie TRJN musiało jednak przynieść konsekwencje w sprawie reemigracji — nawiązanie kontaktów z Paryżem rząd w Warszawie starał się od razu wykorzystać do rozpoczęcia rozmów na temat powrotu emigracji zarobkowej⁶.

Mając na uwadze potrzeby gospodarki francuskiej oraz perspektywę utraty fachowych górników, władze francuskie w kwietniu 1945 r. zainteresowały się obywatelami polskimi przebywającymi w strefach okupacyjnych w Niemczech. Uważano, że należy zagospodarować tak liczną siłę roboczą i rozpoczęto „rozpoznanie struktur” pod kątem ich przydatności w gospodarce. Polaków nęcono obietnicą zatrudnienia zgodnego z ich kwalifikacjami w rolnictwie lub w przemyśle, a w niektórych przypadkach nawet w armii. Z raportu francuskiego ministra pracy wynika, że ocena przydatności polskiej siły roboczej znajdującej się w strefach okupowanych miała się odbyć za zgodą czterech mocarstw⁷. Według doniesień Referatu Zachodniego Wydziału Spraw Zagranicznych WP od momentu rozpoczęcia repatriacji Polaków z Francji Paryż zainicjował kampanię prasową, mającą „zastraszyć” powracających do kraju, którą władze polskie oceniły jako jeden ze sposobów na zatrzymanie cennej siły roboczej nad Sekwaną⁸.

Nie ulega wątpliwości, że Francja od początku była niechętna powrotowi wykwalifikowanych górników do Polski. Według Janine Ponty strategię rządu fran-

⁵ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Ministre des Affaires Étrangères, Délégation aux Relations Internationales, Commissaire de la République Délégué aux Relations Intérralliées à Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, Travailleurs polonais, Paris, le 25 septembre 1944. k. 2.

⁶ Vide m.in. ZAKS 1987, s. 97–130; ZAKS 1983, s. 159–199; ZAKS 1995, s. 63–83; KUKUŁKA 1966, s. 107–115; WYRWA 1985a, s. 6–10; WYRWA 1985b, s. 200–202; BORODZIEJ 1990, s. 202–208; MARSZAŁEK 1993, s. 11–15, 66; JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 19–20; SĘKOWSKI 2012, s. 93–107; LAFOREST 1999, s. 263–264; LAFOREST 1997.

⁷ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Ministre du Travail, Note, le 19 avril 1945, k. 5.

⁸ AIPN, IPN BU 2602/97, Wydział Spraw Zagranicznych WP Referat Zachodni, Raport sytuacyjny o Francji, 6 października 1945 r., k. 122.

cuskiego w stosunku do reemigracji można podzielić na dwa okresy, przy czym datę graniczną stanowi 29 czerwca 1945, tzn. uznanie przez Paryż TRJN i zerwanie kontaktów z polskim rządem emigracyjnym w Londynie. Do czerwca Francja próbowała delikatnie hamować agitację na rzecz powrotu Polaków do kraju i nie deklarować otwarcie swojego stanowiska w tej sprawie⁹, jednak — jak wynika z dokumentów archiwalnych i literatury przedmiotu — również w tym okresie było ono negatywne¹⁰.

Postawa władz francuskich była konsekwencją zatrudnienia znacznej liczby polskich górników w północnej Francji. Otóż na 240 tys. zatrudnionych aż 50 tys. było Polakami, z czego 38 650 z nich mieszkało i pracowało w departamencie Pas-de-Calais¹¹. Według statystyk polskiego konsulatu w Lille do 1 lutego 1946 w dwóch północnych departamentach, Nord i Pas-de-Calais, pracowało ok. 39 tys. polskich górników (w tym w Brouay 7210, w Béthune — 4850, w Lens — 4184, w Henin-Lietard — 8656, w Oignis — 2517, w Douai — 5798, a w Valenciennes — 5432). Po reemigracji w 1946 r. liczba ta zmniejszyła się prawie o 4 tys. (zarówno górników dołowych, jak i pracujących na powierzchni)¹².

W departamencie Loary pracowało 9 tys. Polaków, w których władze lokalne widziały fachową siłę roboczą i których cenily za pracowitość. Ponadto uważano, że społeczność polska zamieszkująca departament Loary „wtopiła się” w środowisko francuskie, gdyż wielu jej członków biegle posługiwało się językiem, a ich dzieci uczęszczały do miejscowych szkół¹³.

3 czerwca 1945, podczas posiedzenia międzyministerialnego na Quai d'Orsay, na którym obecni byli ministrowie pracy, przemysłu, spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i sprawiedliwości, zdecydowano o podjęciu działań mających na celu zachęcenie Polaków do pozostania we Francji. Za najskuteczniejszy sposób uznano przyznanie im francuskiego obywatelstwa¹⁴. Jak się okazało kilka miesięcy później, w październiku 1945, akcja naturalizacyjna spotkała się z dużym zainteresowaniem. Prawie 50 tys. obywateli polskich złożyło podanie o przyznanie francuskiego obywatelstwa. Liczba ta stopniowo rosła: w październiku i listopadzie 1946 r. z wnioskami wystąpiło ok. 13–15% ogółu polskich obywateli mieszkających we Francji, a w kwietniu 1947 r. odsetek ten wzrósł do 25%. Najwyższy odsetek wśród Pola-

⁹ PONTY 2002, s. 102–103.

¹⁰ JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 40.

¹¹ PONTY 2002, s. 102–103; *Garder les mineurs polonais* 2004, s. 293–294.

¹² AMSZ, Zespół 22, wiązka 4, t. 77, F. Chiczewski, konsul generalny RP w Lille do Ministerstwa Przemysłu i Handlu za pośrednictwem Ministerstwa Spraw Zagranicznych Biura Konsularnego w Warszawie, poufne, 5 sierpnia 1947 r., k. 1.

¹³ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 86, Note d'information a.s. de la colonie polonaise du département de la Loire, Saint-Étienne, le 14 janvier 1946, s. 149.

¹⁴ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 84, Note, Mineurs polonais, le 2 juin 1945, k. 184–189; PONTY 2002, s. 102–103; JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 40–41; PONTY 2004, s. 293–294. W 1945 r. władze francuskie zanotowały 200 tys. podań o naturalizację, które czekały na rozpatrzenie od 1939 r., vide VIET 1998, s. 116.

ków ubiegających się o francuski paszport (aż 60%) stanowili obywatele polscy pochodzenia żydowskiego. Powodem tego — według Andrzeja Kuśniewicza¹⁵, ówczesnego konsula RP w Lille — była przede wszystkim łatwość, z jaką Żydzi asymilowali się z miejscową kulturą. Jak zauważył: „znamienny jest również fakt, iż osoby te nie wiążą się na ogół ze środowiskiem społecznym polskim, nawet gdy zachowują jeszcze obywatelstwo polskie”. Spośród cudzoziemców mieszkających we Francji otrzymaniem tamtejszego obywatelstwa najbardziej zainteresowani byli Włosi i Hiszpanie (z podaniami w tej sprawie wystąpiło prawie 40% z nich)¹⁶.

Polacy urodzeni już we Francji, doskonale władający językiem francuskim, w świetle prawodawstwa uznawani byli za obywateli francuskich z tytułu tzw. prawa ziemi. Według Kuśniewicza w okręgach północnych mieszkało 500 młodych Polaków i tylko 20% z nich deklarowało wolę zachowania obywatelstwa polskiego. Byli to głównie mężczyźni, którzy w ten sposób starali się uniknąć służby wojskowej¹⁷.

Największe zainteresowanie uzyskaniem francuskiego obywatelstwa odnotowano wśród Polaków z regionu paryskiego (prawie trzy czwarte tamtejszej społeczności, głównie obywatele polscy pochodzenia żydowskiego). Najślabszy oddźwięk akcja naturalizacyjna zyskała natomiast w okręgach północnych (o francuski paszport ubiegał się tam co siódmy polski obywatel), co świadczy o lepszej organizacji tamtejszych ośrodków polonijnych, wręcz ich hermetyzacji, a co za tym idzie — zdolności do obrony przed asymilacją. Analiza procesu naturalizacji w okresie tuż-powojennym pod kątem zawodów wykonywanych przez osoby nim objęte prowadzi do wniosku, że obywatelstwo francuskie przyjmowali najchętniej przedstawiciele wolnych zawodów (i głównie pochodzenia żydowskiego), a następnie górnicy

¹⁵ Andrzej Kuśniewicz (1904–1993) — literat, prozaik, eseista. Od września 1939 R. przebywał we Francji, był członkiem sieci F-2, w 1943 r. wstąpił do Francuskiej Partii Komunistycznej. Po zakończeniu wojny wstąpił do PPR i rozpoczął pracę w ambasadzie polskiej RP. Otrzymał nominację na stanowisko konsula w Tuluzie, Strasburgu i Lille. Jego dyplomatyczna kariera zakończyła się w 1950 r. MBP założyło sprawę ewidencyjno-obszerną o krypt. „Minimum”, podejrzewając go o działalność szpiegowską; obserwację zakończono w 1958 r. Przeniesiony do pracy w rozgłośni radiowej „Kraj”, potem do Polskiego Radia. W 1965 r. Służba Bezpieczeństwa (SB) zarejestrowała Kuśniewicza jako kontakt operacyjny o pseudonimie „Andrzej”. Informacje przekazywane SB dotyczyły przede wszystkim środowiska literackiego w kraju i za granicą. Współpracę zakończył po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce. Teczka sprawy ewidencyjno-obszerną oraz teczkę kontaktu operacyjnego znajdują się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej: AIPN, IPN BU 0208/1176, AIPN, IPN BU 00328/349. Więcej o współpracy Kuśniewicza z SB, vide SIEDLECKA 2008, s. 202–240.

¹⁶ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 84, Note, Mineurs polonais, le 2 juin 1945, k. 187; AMSZ, Zespół 20, wiązka 2, t. 32, konsul RP w Lille Andrzej Kuśniewicz do Biura Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w sprawie: asymilacja i naturalizacja emigracji polskiej w północnej Francji, 30 kwietnia 1948 r., k. 5–8; JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 41.

¹⁷ AMSZ, Zespół 20, wiązka 2, t. 32, konsul RP w Lille Andrzej Kuśniewicz do Biura Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w sprawie: asymilacja i naturalizacja emigracji polskiej w północnej Francji, 30 kwietnia 1948 r., k. 8.

i rolnicy¹⁸. Mniejsza liczba podań o naturalizację składanych w tym okresie była konsekwencją trwającej akcji reemigracyjnej. Witold Ptaszyński, ówczesny konsul generalny RP w Marsylii, w krótkiej nocie do MSZ w Warszawie wyraźnie podkreślał, że polskie środowisko górnicze myśli głównie o powrocie do kraju i „nie wykazuje tendencji do korzystania z możliwości naturalizacji”¹⁹.

Innymi podejmowanymi przez władze francuskie działaniami, które miały zapobiec utracie fachowej siły roboczej, były reformy socjalne. Wdrożona polityka była ukierunkowana przede wszystkim na sprowadzanie cudzoziemców do pracy w górnictwie. Od 1945 r. władze francuskie zaczęły realizować reformy w sektorze opieki socjalnej i warunków pracy. W sierpniu 1945 r. Robert Lacoste, minister przemysłu Francji, zapowiedział wprowadzenie w życie tzw. Statutu górniczego, wspólnego dla wszystkich zatrudnionych. Oznaczało to podwyższenie pensji górników dołowych o 25%, a pracujących na powierzchni o 12,5%. Pracownikom sektora wydobywczego zwiększono również przydział kart żywnościowych; renta górnicza po przepracowaniu 30 lat miała wynosić 24 tys. fr, podczas gdy pensja robotnika pracującego np. w przemyśle metalurgicznym wynosiła od 9 do 16 tys. fr.; choroby górnicze zaliczono w poczet chorób zawodowych²⁰. Jesienią 1945 r. zniesiono opłaty dla robotników cudzoziemskich oraz ich rodzin za odnowienie karty tożsamości i złożenie wniosku o naturalizację; w pierwszej kolejności rozpatrywano podania górników. W tym samym roku górnikom cudzoziemskim przyznano tzw. zasiłek do pensji dla niepracujących małżonek (*allocation de salaire unique*), a także — zgodnie z zapowiedzią z sierpnia tego roku — zrównano wysokość rent górników francuskich i tych innego pochodzenia²¹. Celem wprowadzonych reform było również zatrzymanie w cywilnym sektorze gospodarczym blisko 500 tys. niemieckich jeńców, przekazanych przez władze brytyjskie i amerykańskie, i zatrudnienie ich tam jako wolnych pracowników²².

Ponadto Francuzi uważali, że warto w interesie gospodarki wykorzystać potencjał tkwiący w Polakach przetrzymywanych w obozach na terenie Francji — tym bardziej, że znaczna ich część nie była entuzjastycznie nastawiona do repatriacji²³. Latem 1945 r. Francja przyjęła także obywateli polskich przebywających na tery-

¹⁸ AMSZ, Zespól 20, wiązka 2, t. 32, konsul RP w Lille Andrzej Kuśniewicz do Biura Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w sprawie: asymilacja i naturalizacja emigracji polskiej w północnej Francji, 30 kwietnia 1948 r., k. 7.

¹⁹ AMSZ, Zespól 6, wiązka 72, t. 1001, konsul Generalny RP dr Witold Ptaszyński, ocena ogólna sytuacji na wychodźstwie w okręgu Konsulatu Generalnego w [Marsylii] (czerwiec 1947 r.), poufne, Marsylia, b.d., k. 75–76.

²⁰ *O jednolity status* 1945, s. 3; GOETSCHHEL, TOUCHÉBOEUF 2011, s. 132–133.

²¹ *Bezplatne karty* 1945, s. 1.

²² JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 41; JAROS 1971, s. 78.

²³ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Direction des Conventions Administratives, Urgent, Le Ministre des Affaires Étrangères à Monsieur le Ministre de la Guerre, Ressortissants polonais en France, le 16 juin 1945, k. 14–16.

torium Wielkiego Księstwa Luksemburga. Transport złożony z 947 osób został zakwaterowany w obozie Hayange²⁴. Należy podkreślić, że przyjmowanie przebywających poza ojczyznę Polaków odbywało się w czasie polsko-francuskich rozmów o repatriacji emigracji wojennej, a także podczas negocjacji dotyczących pierwszej obejmującej górników umowy reemigracyjnej. Równoległe do rozmów z rządem komunistycznym władze francuskie prowadziły tajne rokowania z władzami polskimi w Londynie i władzami brytyjskimi w sprawie zatrudnienia we francuskim górnictwie polskich żołnierzy²⁵. Według oficjalnych szacunków brytyjskich na terenie Belgii lub północnej Francji zamierzało pozostać i podjąć pracę w kopalniach ponad 50 tys. polskich obywateli przebywających na terytorium Niemiec. Ponadto, w obliczu ryzyka „odpływu” górników, rolników i robotników polskich oraz odczuwalnego braku rąk do pracy, a także z myślą o zrekompensowaniu strat ludnościowych poniesionych wskutek wojny, Francja była gotowa przyjąć do pracy ok. 600 tys. osób²⁶.

Prawdziwe intencje rządu francuskiego w stosunku do reemigracji górników de Gaulle ujawnił 16 lipca 1945 podczas spotkania z premierem TRJN Edwardem Osóbką-Morawskim, informując, że rząd francuski nie będzie ich namawiać do powrotu. Pytanie Osóbki-Morawskiego dotyczące losu obywateli polskich znajdujących się na terytorium okupowanych Niemiec de Gaulle potraktował z rezerwą, twierdząc, że nie widzi problemu w ich zatrudnieniu w Niemczech jako wykwalifikowanej siły roboczej²⁷. W odpowiedzi na mało precyzyjne stanowisko Francji rząd polski, reprezentowany przez Stefana Jędrychowskiego, wstrzymał się z wyrażeniem zgody na werbunek do francuskich kopalń 15 tys. polskich górników znajdujących się w Zagłębiu Ruhry, o co w czerwcu 1945 r. zabiegali Francuzi. Jędrychowski odpowiedział wymijająco, że decyzja w tej sprawie musi zostać poprzedzona konsultacjami z rodakami w Niemczech. Polska zwlekała również z odpowiedzią na prośbę o zgodę na wydanie wiz francuskim przedsiębiorcom posiadającym kapitał w Polsce, co tłumaczyła niezakończeniem w kraju procesu nacjonalizacji²⁸.

Rekrutacja prowadzona intensywnie przez władze francuskie w 1945 r. wśród „dipisów” polskiego pochodzenia przebywających na terytorium Niemiec oraz wśród żołnierzy gen. Andersa we Włoszech i w Anglii nabierała tempa. Polacy zamieszkujący w Anglii rekrutowani byli do pracy w kopalniach francuskich za pośrednictwem władz konsularnych. Według szacunków Andersa w II Korpusie Polskim było

²⁴ AIPN, IPN BU 2602/447, Rapport concernant les ressortissants polonais en tant que personnes déplacées, Luxembourg, le 21 août 1945, k. 28.

²⁵ JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 41.

²⁶ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 90, Le chargé d'affaires auprès des Gouvernements Alliés établis à Londres à Son Excellence Monsieur Georges Bidault Ministre des Affaires Étrangères, Londres, le 15 juin 1945, k. 22; JAROSZ 1971, s. 78.

²⁷ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 84, Entretien entre le général de Gaulle et M. Morawski le 16 juillet 1945, k. 270; JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 40.

²⁸ JĘDRYCHOWSKI 1987, s. 28.

w 1945 r. 106 tys. żołnierzy, z czego 13,5 tys. opowiedziało się za powrotem do kraju. Francuzi twierdzili, że chęć powrotu do Polski deklarowali głównie żołnierze szeregowi (*n'appartiennent pas aux troupes d'élite*), natomiast oficerowie zdecydowanie wyrażali wolę pozostania na Zachodzie, jako najważniejszy powód podając to, że nie mają do kogo wracać (bo podczas wojny stracili najbliższych), a jako drugą przyczynę — wrogość wobec ustroju komunistycznego²⁹.

Według szacunków Francuzów tylko w granicach okupowanej strefy francuskiej znajdowało się ok. 88 tys. „DP” pochodzenia polskiego (60 tys. pierwotnie przebywających w strefie francuskiej, do których dołączyło 28 tys. ze strefy amerykańskiej). Francuzi wiązali z nimi duże nadzieje, traktując jako potencjalny „rezewuar siły roboczej, zarazem bogaty, jak i różnorodny”, ponieważ wśród polskich „dipisów” znajdowali się robotnicy wykwalifikowani, robotnicy rolni oraz reprezentanci wolnych zawodów³⁰. Administracja francuska przygotowała projekt umowy, w myśl którego każdy emigrant mógł dokonać wyboru miejsca przyszłego zamieszkania. Francja, zgodnie z konwencją o reemigracji, zobowiązywała się natomiast do zapewnienia obywatelom polskim takich samych warunków płacowych i opieki socjalnej, jakie przysługiwały Francuzom³¹.

W myśl propozycji rządu francuskiego rekrutacja robotników z francuskiej strefy okupacyjnej miała być „rekompensatą” za utratę polskiej siły fachowej, a pozyskiwanie przez Francję nowych pracowników kopalń miało przebiegać równoległe z prowadzoną przez Polskę akcją reemigracyjną. Rząd w Warszawie nie chciał jednak zgodzić się na takie rozwiązanie, gdyż Polska, podobnie jak Francja, również wiązała nadzieje z przebywającymi w Niemczech repatriantami i starała się, aby Polacy deklarujący wolę powrotu do kraju oddali się do dyspozycji polskich władz³².

²⁹ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Confidentiel, M. Georges Balay Ministre Plénipotentiaire chargé de la Délégation Française au Conseil Consultatif pour les Affaires Italiennes à Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, Direction des Conventions Administratives, Recrutement de travailleurs parmi les troupes polonaises d'Italie, le 27 octobre 1945, k. 22–23; AMSZ, Zespół 6, wiązka 72, t. 997, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu do Biura Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Paryż, 8 marca 1948 r., k. 54.

³⁰ Z podanej liczby 88 tys. „dipisów” 3,7 tys. Polaków zostało zatrudnionych w kopalniach francuskich. AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Direction Générale des Affaires Administratives, Note, Négociations franco-polonaises au sujet de la main-d'œuvre et des personnes déplacés, le 17 janvier 1946, k. 34; AMAÉ, Série Y International, Europe 1944–1949, sygn. 693, Le Général d'Armée Koenig, Commandant en Chef Français en Allemagne à Monsieur le Secrétaire d'État aux Affaires Allemandes et Autrichiennes, Paris (pour le Service des Affaires Economiques et Sociales), Berlin, le 2 mars 1948, k. 24.

³¹ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Direction Générale des Affaires Administratives, Note, Négociations franco-polonaises au sujet de la main-d'œuvre et des personnes déplacées, le 17 janvier 1946, k. 34–35, 37–39.

³² AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 84, Direction des Conventions Administratives, Note, Main-d'œuvre-polonaise en France et en Allemagne, le 27 mai 1945, k. 173–175.

Projekt omawiano w trakcie negocjacji pierwszej umowy o reemigracji 5 tys. górników dołowych. Wobec sprzeciwu strony polskiej umowa o rekrutacji „dipisów” nie została zawarta, wbrew temu stanowisku rząd francuski kontynuował jednak „tajnie” werbunek Polaków przebywających w Niemczech, rekompensując tym sobie utratę wykwalifikowanych górników³³.

Pomimo pomyślnego wynegocjowania i podpisania 20 lutego 1946 pierwszej umowy reemigracyjnej dotyczącej powrotu 5 tys. górników dołowych, już w trakcie jej realizacji okazało się, że zawierała ona sporo niekorzystnych dla strony polskiej niedociągnięć. Dużym błędem było niesprecyzowanie kategorii górników, którzy mieli podlegać reemigracji, a także brak szczegółowej definicji, określającej kogo dokładnie uznaje się za górnika. W konsekwencji np. zapis umowy dotyczący kontyngentu górników dołowych mógł być interpretowany po myśli Francuzów, ponieważ wskazywał ogólnie na górników (*mineurs*), a nie konkretnie na górników węgla (*mineurs de charbon*). Kwestia ta stała się tematem spotkania Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej w maju 1946 r. Na istotne różnice semantyczne („górnik pracujący pod ziemią”, „górnik dołowy” i „górnik pracujący na powierzchni”) zwrócił uwagę Tadeusz Dalbor, ówczesny radca ambasady polskiej, który co prawda przyznał Francuzom rację, że zapis jest nieprecyzyjny i pozwalał im zamiast górników dołowych wysyłać do Polski górników kopalni rud żelaza, zaznaczył jednak zarazem, że podczas rozmów o reemigracji rząd polski nigdy nie wspominał o górnikach z kopalń rud żelaza i potasu, a jedynie o tych z kopalń w departamentach Nord oraz Pas-de-Calais. Francuzi nie ustępowali i tłumaczyli, że życzeniem przedsiębiorstw kopalnianych było, aby w planie kontyngentów ujęci zostali również górnicy pracujący w kopalniach rud żelaza i potasu, gdyż ci również składają się na ogólną liczbę Polaków pracujących we francuskich zakładach górniczych. Ostatecznie rząd francuski wynegocjował zaliczenie do ogólnej liczby 5 tys. górników „dołowych” 500 górników z kopalni rud żelaza i potasu, by — jak to określił minister spraw zagranicznych Francji — „lepiej wykorzystać luki prawne wynikające z niejednoznacznej redakcji umowy, tak aby uzyskać od ambasady Polski dłuższy odstęp w planowanych wyjazdach oraz zapewnienie o najbliższych projektach reemigracyjnych”³⁴.

³³ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Direction Générale des Affaires Administratives, Note, Immigration en France des personnes déplacées polonaises se trouvant actuellement en zone française d’occupation, le 20 février 1946, k. 73–76; AMSZ, Zespól 6, wiązka 72, t. 997, Raport służbowy dla pana Ambasadora. Rozmowa z dyr. R. Bousquet z francuskiego MSZ w sprawie podpisania umowy o repatriacji 5000 górników i w innych sprawach, 19 lutego 1946, k. 6–7.

³⁴ „[...] il est préférable de profiter de la mauvaise rédaction de l’accord du 21 février [sic] pour obtenir de l’Ambassade de Pologne un très long échelonnement des départ et des assurances au sujet des prochains plans de rapatriement”, AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Le Ministre des Affaires Étrangères à Monsieur le Ministre de la Production Industrielle, Direction des Mines — Services de la Production, a.s. de l’arrangement relatif au rapatriement de 5000 mineurs polonais, le 14 mai 1946, k. 82–85; AMSZ, Zespól 6, wiązka 72, t. 997, dr T. Dalbor radca emigracyjny,

Obietnice rządu francuskiego w sprawie nierekrutowania robotników ze stref okupacyjnych zostały złamane wiosną 1947 r. Zdecydowane stanowisko strony polskiej w tej kwestii nie przyniosło oczekiwanych rezultatów. W kwietniu 1947 r. w trakcie realizacji trzeciej umowy reemigracyjnej (z 28 listopada 1946)³⁵ francuskie MSZ zawiadomiło ambasadę RP o rozpoczęciu rekrutacji do pracy w sektorze górniczym, w rolnictwie i w przemyśle wśród Polaków przebywających w Niemczech. W maju 1947 r. w siedzibie polskiej ambasady w Paryżu przystąpiono do rozmów z Benoît Franchonem, sekretarzem Confédération Générale du Travail (CGT), który próbował przekonywać, że CGT i związki zawodowe są przeciwko zatrudnianiu cudzoziemców w kopalniach i „że rząd francuski jest poinformowany o tym stanowisku”. Przyznał, że wprawdzie delegacje CGT zostały, na wyraźne polecenie rządu francuskiego, wysłane z zadaniem opiniowania i oceny kandydatów do pracy, to sama konfederacja, jako przeciwna werbunkowi cudzoziemców ze stref okupacyjnych w Niemczech, oddelegowała jednak przedstawiciela, który miał rzeczonych kandydatów opiniować negatywnie. Franchon dodał, że do rozpoczęcia rekrutacji cudzoziemskiej siły roboczej zmusiła Francję trudna sytuacja gospodarcza i z tej też przyczyny rząd francuski rozpoczął werbunek Polaków w strefach okupacyjnych w Niemczech³⁶. Nie ma wątpliwości, że zapewnienia sekretarza CGT o negatywnym opiniowaniu mijały się z prawdą. W obliczu konieczności odbudowy gospodarczej Francja potrzebowała wszelkich rąk do pracy, o czym świadczyła determinacja, z jaką walczyła o pozyskanie i zatrzymanie robotników cudzoziemskich.

Na „froncie walki” o siłę roboczą zapisał się również konsul francuski w Katowicach, a dokładniej André Stalens, sekretarz placówki. W piśmie skierowanym do przewodniczącego Rady Administracji Francuskiego Przemysłu Węglowego we Francji wyraźnie sugerował administracji taktykę, która miałyby polegać na szybkim i pozytywnym rozpatrywaniu podań Polaków o nadanie obywatelstwa francuskiego oraz na nagłaśnianiu sygnałów niezadowolenia płynących od górników reemigrantów osiadłych na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Działania francuskiego konsulatu wywołały spore zaniepokojone polskiego MSZ, które postanowiło im przeciwdziałać. Z upoważnienia wiceministra spraw zagranicznych Józefa Olszew-

wniosek dla ambasadora w sprawie przyjęcia francuskiej interpretacji co do układu z dnia 20 lutego b.r. o repatriacji 5000 górników, Paryż, 24 kwietnia 1946 r., k. 10.

³⁵ Umowa stanowiła o powrocie 8 tys. górników pracujących we wszystkich typach kopalń (węgla, rudy żelaza, potasu), 6 tys. robotników rolnych, połowników (rolnicy dzierżawiący ziemię od innych rolników) i osadników, tysiąca robotników przemysłowych i budowlanych, 2 tys. kupców, rzemieślników, emerytów oraz pracowników innych zawodów — razem 17 tys. Polskich rodzin; vide *Umowa o dobrowolnej repatriacji* 1946, s. 1; *Umowa polsko-francuska* 1946, s. 4; *50 tysięcy Polaków* 1946, s. 1; *Podpisanie układu* 1946, s. 1; AMSZ, Zespół 6, wiązka 68, t. 969, Arrangement au sujet du rapatriement en 1947 de ressortissants polonais, actuellement en France, k. 7–8.

³⁶ AMSZ, Zespół 6, wiązka 72, t. 997, R. Dudziński radca do spraw społecznych w Ambasadzie RP w Paryżu do dyr. Żebrowskiego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie, poufne, Paryż, 20 maja 1947 r., k. 91–93.

skiego Departament Polityczny MSZ zażądał wyjaśnień od *chargé d'affaires* Jeana Beausse'a, którego poinformowano o szkodliwych — jak oceniono — dla wzajemnych stosunków działaniach konsulatu w Katowicach. Stanowisko to spotkało się ze zrozumieniem władz francuskich, które zapewniły, że wyciągną wobec Stalensa konsekwencje, być może również służbowe³⁷.

Zdaniem Jerzego Putramenta, ówczesnego ambasadora RP w Paryżu, coraz bardziej zdecydowane stanowisko Polski wobec „samowolnych działań” władz francuskich powodowało, że Francja zaczęła szukać dróg porozumienia z przeciwnymi repatriacji i reemigracji Polaków emigracyjnymi ośrodkami polonijnymi. Sprzeciwiając się zamiarom Francuzów, zmierzającym w istocie do rozbitcia polskiej akcji repatriacyjnej i reemigracyjnej, Putrament przedstawił kierownictwu Quai d'Orsay stanowisko polskiego rządu, który oczekiwał zaprzestania rekrutacji do momentu zakończenia przez Polskę planowanej i zbiorowej akcji powrotu rodaków do kraju. Z tego powodu władze francuskie zostały poinformowane, że będą mogły rozpocząć werbunek polskiej siły roboczej w Niemczech dopiero we wrześniu 1947 r., po zakończeniu przez UNRRA akcji repatriacyjnej oraz likwidacji polskich misji repatriacyjnych w Niemczech. Rekrutacja polskiej siły roboczej miałaby się w tym przypadku opierać na konwencji polsko-francuskiej o emigracji i imigracji z 1919 r. Komunistyczne władze polskie także zażądały od Francji, aby w werbunek nie angażować przedstawicieli emigracyjnego rządu londyńskiego³⁸.

W martwym punkcie utknęła również kwestia powrotu „wehrmachtowców”. Do połowy 1947 r. między Paryżem i Warszawą nie zapadły żadne ustalenia. Francja nie zgadzała się na repatriację jeńców urodzonych na terytorium tzw. Ziem Odzyskanych, argumentując, że nie są oni polskimi obywatelami, ponieważ przed wojną tereny te znajdowały się w granicach państwa niemieckiego. Tymczasem do Biura Delegata Generalnego Pełnomocnika Rządu RP na Francję, który pilnie oczekiwał stanowiska rządu w tej sprawie, wpłynęło 4 tys. zgłoszeń byłych „wehrmachtowców”, z których prawie 80% było górnikami³⁹.

³⁷ AMSZ, Zespół 6, wiązka 72, t. 997, [Copie], André Stalens, Consulat de France à Katowice par service de la valise [diplomatique], Ministère des Affaires Étrangères [du] Quai d'Orsay à Monsieur Doguet, Président du Conseil d'Administration des Charbonnages de France, Katowice, le 15 avril 1947, k. 95; AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, Notatka dr. T. Chromeckiego, wicedyrektora Departamentu Politycznego do min[istra] Modzelewskiego, min[istra] Olszewskiego, do Wydz[iału] Zach[odnio]-Półn[ocnego], agitacja konsulatu francuskiego w Katowicach za reemigracją górników polskich do Francji, Warszawa, 7 czerwca 1947 r., k. 94.

³⁸ AMSZ, zespół 22, wiązka 4, t. 82, Jerzy Putrament Ambasador RP do J. Olszewskiego, dyrektora Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, tajne, 1 sierpnia 1947, k. 1–3; AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, H. Birecki, delegat na Francję generalnego pełnomocnika rządu RP do spraw repatriacji do generalnego pełnomocnika rządu RP do spraw repatriacji, sprawozdanie z działalności Delegatury na Francję do Spraw Repatriacji do 1 czerwca 1947 r., Paryż, 15 czerwca 1947 r., k. 73–74.

³⁹ AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, H. Birecki, delegat na Francję generalnego pełnomocnika rządu RP do spraw repatriacji do generalnego pełnomocnika rządu RP do spraw repatriacji, sprawozda-

Rozmowy z władzami francuskimi dotyczyły również kontynuowania werbunku do francuskich kopalń pośród żołnierzy armii Andersa. Na początku 1947 r. we Francji pracowało 4 tys. żołnierzy II Korpusu, którzy zamierzali osiedlić się tam na stałe⁴⁰. Innym posunięciem, które miało służyć ratowaniu francuskiej gospodarki, było podpisanie 21 marca 1947 przez Paryż i Rzym umowy o imigracji do Francji 200 tys. Włochów. Umowa zapewniała włoskim górnikom lepsze warunki pracy niż Polakom⁴¹.

Od końca 1947 r. relacje polsko-francuskie cechowało narastające napięcie, skutkujące „wojną wizową” oraz aresztowaniami obywateli polskich we Francji i francuskich w Polsce. Wzajemna wymiana ciosów miała wpływ również na przebieg reemigracji.

Rozpoczęte pod koniec 1947 r. negocjacje w sprawie podpisania czwartej umowy reemigracyjnej — prowadzone ze strony Warszawy przez Feliksa Chiczewskiego, ówczesnego radcę emigracyjnego ambasady polskiej — przedłużały się, głównie z powodu twardego stanowiska Francji, którą reprezentował minister Philippe Perrier — zastępca dyrektora spraw administracyjnych francuskiego MSZ, w kwestii humanitarnej zasady łączenia rodzin.

Putrament nie pozostawiał złudzeń: miał świadomość, że Paryż nie odstąpi od swoich roszczeń, pod pretekstem humanitarnym żądając gwarancji przyjazdu z Polski do przebywających we Francji Polaków członków ich rodzin, w tym dzieci. Dlatego też jako strategię dalszych negocjacji zaproponował uspokojenie rządu francuskiego deklaracją, że wszelkie prośby polskich rodzin o sprowadzenie krewnych i powinowatych do Francji będą rozpatrywane przez rząd polski „z całą przychylnością i zrozumieniem położenia zainteresowanych” — tym bardziej że żądania Quai d’Orsay w kwestii łączenia rodzin wysuwane były już w 1947 r. (w zamian za ułatwienia organizacyjne dla rządu polskiego przy reemigracji Polaków z Francji)⁴².

nie z działalności Delegatury na Francję do Spraw Repatriacji do 1 czerwca 1947 r., Paryż, 15 czerwca 1947 r., k. 73–74.

⁴⁰ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 87, Ministère des Affaires Étrangères, Direction des Conventions Administratives et Sociales, Note pour la Direction d’Europe Orientale, a.s. arrivée à Calais de Polonais démobilisés de l’armée Anders, k. 115.

⁴¹ AD PdC, sygn. M 3234, Béthune, le 2 février 1946, note de renseignements source: directe, valeur: sûre, objet: la population et l’emploi de la nouvelle main-d’œuvre étrangère, b.p. AD PdC, sygn. M 3237, Béthune, le 6 novembre 1947, n° 3651/II/M.H, note de renseignements, objet: a.s. de la main-d’œuvre italienne des mines, source: indirecte, valeur: sûre, b.p.; AD PdC, sygn. M 3237, Boulogne-sur-Mer, le 5 novembre 1947, n° 3678, information, objet: a.s. de la main-d’œuvre italienne en France, source: directe, valeur: sûre, b.p. Więcej o warunkach umowy francusko-włoskiej VIET 1998, s. 149–150.

⁴² AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, J. Putrament Ambasador RP do J. Olszewskiego dyrektora Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, tajne, Paryż, 27 listopada 1947 r., k. 115–116; AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Lettre annexe n° 2, Jerzy Putrament à Monsieur Georges Bidault, Ministre des Affaires Étrangères, le 24 février 1948, k. 171.

Ze swojej strony rząd francuski, zdając sobie sprawę z wagi, jaką miała dla Polski akcja reemigracyjna, miał świadomość, że łączenie rodzin nie przebiegnie po jego myśli, ponieważ strona polska rozpocznie grę na zwłokę, wykorzystując zyskany w ten sposób czas na własną agitację⁴³.

Po trwających pięć miesięcy negocjacjach, 24 lutego 1948, Polska i Francja w atmosferze wzajemnych oskarżeń i pretensji podpisały czwartą umowę o reemigracji, którą sygnowali Putrament i Georges Bidault, minister spraw zagranicznych Francji⁴⁴. Strona polska oskarżała francuską o celowe zniechęcanie polskiej społeczności do powrotu, m.in. poprzez wzywianie jej przedstawicieli na komisariaty policji oraz ostrzeganie ich przed warunkami socjalnymi w ojczyźnie⁴⁵. Pomimo niewątpliwych napięć Francja zobowiązała się powstrzymać od jakichkolwiek utrudnień wizowych⁴⁶. Obietnice te zostały oficjalnie złamane w sierpniu 1948 r. rozporządzeniem Jules'a Mocha, ministra spraw wewnętrznych Francji; rozporządzenie nakazywało wszystkim osobom starającym się o wyjazd do Polski, również w ramach umowy reemigracyjnej, wizytę w prefekturze (według zapisów zawartego porozumienia o paszporty rodzinne i wizy wyjazdowe występowały polskie konsulaty za pośrednictwem Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej, na podstawie grupowych imiennych list reemigrantów). W tej sytuacji całkowicie zasadna wydała się opinia ambasady polskiej w Paryżu, że rozporządzenie Mocha „zupełnie kładzie całą akcję

⁴³ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 60, Le Consul de France à M Jean de Beausse. chargé d'affaires de France en Pologne, Varsovie, le 8 mai 1947, k. 191–192; AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Direction d'Europe, Direction d'Europe Orientale, Note pour la Direction des Conventions Administratives et Sociales, a.s. rapatriement des familles polonaises, le 19 février 1947, k. 127–128; AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Le Ministre des Affaires Étrangères à Monsieur l'Ambassadeur de France à Varsovie, a.s. arrangement franco-polonais de rapatriement pour 1948, le 6 mars 1948, k. 167.

⁴⁴ AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, P. Ogrodziński, chargé d'affaires do min[instra] Wierbłowski w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Warszawie, w sprawie porozumienia reemigracyjnego na rok 1949, tajne, Paryż, b.d., [wpłynęło do MSZ 23 lipca 1948], k. 135; AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Arrangement au sujet du rapatriement en 1948 des ressortissants polonais actuellement en France, k. 156–157, 167–169; AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Circulaire n° 58-IP, diplomatie POP Ordioni, a.s. d'un arrangement franco-polonais de rapatriement, le 28 février 1948, k. 163. Na podstawie umowy do Polski miało wrócić 16 tys. polskich rodzin, w tym 6 tys. górników z wszystkich kopalń, tzn. węgla, żelaza, potasu, 5 tys. robotników rolnych oraz 4 tys. robotników przemysłowych i budowlanych. AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 85, Arrangement au sujet du rapatriement en 1948 [des] ressortissants polonais actuellement en France, k. 156–157, 167–169; AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, Arrangement franco-polonais relatif au rapatriement de ressortissants polonais actuellement en France à effectuer en 1948, k. 111–112; AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, Układ francusko-polski w sprawie repatriacji w 1948 r. obywateli polskich przebywających na terenie Francji, k. 113–114.

⁴⁵ JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 97.

⁴⁶ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Notatka z rozmów telefonicznych przeprowadzonych 31 stycznia 1948 r. z Paryżem w sprawie reemigracyjnej, k. 1.

reemigracyjną”⁴⁷. Zarządzenie to wpisywało się w trwającą między Paryżem i Warszawą „wojnę wizową”, która skutecznie hamowała proces reemigracji⁴⁸.

W czasie oczekiwania na oficjalne stanowisko Quai d’Orsay odnotowano przykłady szykan stosowanych przez prefektury wobec polskich obywateli — w Paryżu żądano od reemigrantów poświadczeń o posiadaniu polskiego obywatelstwa, natomiast w Lille wmawiano Polakom, że akcja reemigracyjna została już zakończona⁴⁹. Wprowadzenie zamętu poprzez przekazywanie nieprawdziwych informacji mogło być przyczyną odwołania planowanego na 16 sierpnia 1948 transportu z powodu „braku pasażerów”.

Wprawdzie Polska zagroziła zerwaniem umowy o reemigracji, obie strony były świadome jednak, że to Polakom, a nie Francuzom zależało na kontynuowaniu akcji, dlatego groźby zerwania porozumienia przez Warszawę nie mogły przyczynić się do złagodzenia stanowiska Paryża⁵⁰. Po interwencji francuskiego MSZ 13 sierpnia 1948 zarządzenie Mocha zostało jednak uchylone⁵¹.

Wprowadzenie utrudnień wizowych i brak poszanowania dla kompetencji Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej ewidentnie łamały postanowienia umowy o reemigracji, ale działania te były wpisane we wzajemną wymianę ciosów. Na powo-

⁴⁷ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Szyfrogram nr 8101, P. Ogrodziński do Ambasadora Wierbłowskiego, Paryż, nadany 3 sierpnia 1948 r., wpłynął 4 sierpnia 1948 r., ściśle tajne, k. 2.

⁴⁸ Nowe rozporządzenia wchodzące w życie od 1 stycznia 1948 jeszcze bardziej zaostryżyły zarządzenia w sprawie wydawania wiz dla obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej. Polegały one na przekazaniu kompetencji wizowych organom francuskiego MSW, kierowanym przez Jules’a Mocha. Od tej pory urzędnicy prefektur mieli obowiązek pytać resort spraw wewnętrznych o zgodę na wydanie wizy niezależnie od posiadania paszportu. Dodajmy, że ubiegający się o wizę był zobowiązany do złożenia formularza wizowego w czterech egzemplarzach i dostarczenia czterech fotografii. Natomiast od maja 1948 r. rząd francuski wstrzymał wydawanie wiz „tam i z powrotem” obywatelom polskim, wydając jedynie wizy wyjazdowe. AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, Ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego Ministra Spraw Zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 36–41 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 38–43; AMSZ, zespół 20, wiązka 9, t. 117, Jan Sukiennik kierownik Konsulatu Generalnego RP w Paryżu, Sprawozdanie administracyjne za II kwartał 1948 r., Paryż, 25 sierpnia 1948 r., k. 50; Szerzej o „wojnie wizowej” JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 95–97.

⁴⁹ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Ogrodziński do ambasadora Wierbłowskiego, Szyfrogram nr 8290, nadany w Paryżu 7 sierpnia 1948 r., wpłynął 9 sierpnia 1948 r., ściśle tajne, k. 4; AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Notatka dla Gajewskiego w sprawie zarządzenia min[istra] Mocha dotyczącego repatriacji Polaków z Francji, sporządził T. Martynowicz, Warszawa, 17 sierpnia 1948 r., k. 9–10.

⁵⁰ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Ogrodziński do ambasadora Wierbłowskiego, Szyfrogram nr 8330, z Paryża nadany 9 sierpnia 1948 r., wpłynął 10 sierpnia 1948 r., ściśle tajne, k. 5; AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Notatka dla ob. Gajewskiego w sprawie zarządzenia min[istra] Mocha dotyczącego repatriacji Polaków z Francji, sporządził T. Martynowicz, Warszawa, 17 sierpnia 1948 r., k. 9–10.

⁵¹ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Ogrodziński do Ambasadora Wierbłowskiego, Szyfrogram nr 8485, Paryż, nadany 13 sierpnia 1948 r., wpłynął 14 sierpnia 1948 r., ściśle tajne, k. 8; AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Notatka dla Gajewskiego w sprawie zarządzenia min[istra] Mocha dotyczącego repatriacji Polaków z Francji, sporządził T. Martynowicz, Warszawa, 17 sierpnia 1948 r., k. 9–10.

dzeniu reemigracji zależało Polsce, na jej porażce — Francji, o czym decydowały wykluczające się interesy demograficzne i gospodarcze. Polska i Francja potrzebowały rąk do pracy. Polska głównie w kopalniach na Dolnym i Górnym Śląsku, Francja — w kopalniach i gospodarstwach rolnych. Ponadto dla Francji oraz państw zachodnich reemigracja Polaków do kraju była przykrą koniecznością wymagającą wielu przedsięwzięć organizacyjnych. Utrudnienia formalne miały znaczący wpływ na słaby efekt reemigracji — z objętych umową z 1948 r. 16 tys. polskich rodzin do Polski powróciło zaledwie 6 tys.⁵²

Polski rząd, świadomy niepowodzeń negocjacyjnych w przypadku umowy z 1948 r., projekt porozumienia na rok 1949 postanowił wysłać już we wrześniu 1948 r.⁵³ Francuzi przez blisko miesiąc unikali jednak rozmów na ten temat pomimo trzykrotnych „przypomnień” ze strony polskiej.

Stawało się jasne, że Francja jednoznacznie daje do zrozumienia, że dla niej reemigracja Polaków jest niekorzystna. Przedstawiciele francuskiego Ministerstwa Pracy wskazywali na argumenty finansowe — utrzymanie urzędników w Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej generowało wielkie koszty. Perrier przedstawił także inne powody, dla których rząd francuski nie zamierzał kontynuować reemigracji na podstawie konwencji bilateralnych. Zarzucił mianowicie polskiemu rządowi, że nie zapewnił ułatwień Francuzom deklarującym wolę powrotu z Polski w sytuacji, gdy Francja wywiązała się z umów w sprawie ułatwień formalnych przy organizacji akcji reemigracyjnej do Polski⁵⁴. Słaby wynik frekwencyjny w ramach umowy z 1948 r. był dla rządu w Paryżu znakiem, że reemigracja nie miała już charakteru masowego.

Mimo przesłanek świadczących o braku przychylności Paryża dla kontynuowania procesu reemigracji strona polska liczyła, że rząd francuski prolonguje umowę, dlatego też Chiczewski podkreślił dobrą wolę Warszawy, która miała się przeja-

⁵² AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego ministra spraw zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 33 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 35; W sprawozdaniu ambasady polskiej podano, że w ramach umowy reemigracyjnej w 1948 r. wróciło 13 336 osób. AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego ministra spraw zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 33 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 35, AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego ministra spraw zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 35 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 37; JAROS 1971, s. 87

⁵³ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego Ministra Spraw Zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 35 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 37.

⁵⁴ AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, F. Chiczewski, radca emigracyjny (za Ambasadora RP) do Departamentu Politycznego II Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Paryż, 25 października 1948 r., k. 145–146.

wiać w zmniejszaniu przez Polskę kontyngentu reemigrantów w każdej z kolejnych czterech umów, a zatem w uwzględnieniu potrzeb francuskiej gospodarki⁵⁵. Polskie nadzieje okazały się jednak płonne — notą z 25 listopada 1948 Francuzi odrzucili przedstawiony im projekt umowy⁵⁶. Swoją decyzję uzasadniali wprowadzeniem ułatwień transportowych i wizowych dla cudzoziemców i słabym wynikiem frekwencyjnym reemigracji w 1948 r. Istotnym argumentem było również wygaśnięcie podobnych umów z innymi państwami. Francuzi zadeklarowali, że będą wydawać zezwolenia na wywóz mienia z Francji, oczekując jednak takich samych działań ze strony polskiej. Zapewnili jednocześnie, że Polacy, którzy w 1949 r. będą się starać o wyjazd do Polski, mogą liczyć na ułatwienia pod warunkiem okazania przez Warszawę wzajemności w stosunku do obywateli francuskich⁵⁷.

Dowodem świadczącym o definitywnym zakończeniu przez Francję rozmów na temat umowy reemigracyjnej była likwidacja w styczniu 1949 r. Komisji Mieszanej Polsko-Francuskiej. Władze w Paryżu zażądały opuszczenia przez polskich urzędników budynku francuskiego Ministerstwa Pracy, co spotkało z notą protestacyjną do ministra spraw zagranicznych Francji Roberta Schumana, wystosowaną przez Warszawę 24 stycznia 1949⁵⁸.

Putrament poinformował polskiego ministra spraw zagranicznych Zygmunta Modzelewskiego, że po rozmowie z Maurice'em Couvem de Mourville'em negocjacje w sprawie reemigracji na 1949 r. należy uznać za zakończone i zasugerował przygotowanie oficjalnego oświadczenia rządu polskiego, z uwzględnieniem zapisu, że „Francuzi wypowiedzieli nam [Polsce — A.N.] wojnę repatriacyjną”⁵⁹. 26 lutego 1949 Modzelewski przedstawił Baelenowi, ambasadorowi Francji w Polsce, program minimum polegający na podpisaniu umowy reemigracyjnej na poprzednich

⁵⁵ AMSZ, zespół 6, wiązka 72, t. 997, F. Chiczewski, radca emigracyjny (za Ambasadora RP) do Departamentu Politycznego II Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Paryż, 25 października 1948 r., k. 146–147.

⁵⁶ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 76, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Zygmunta Modzelewskiego ministra spraw zagranicznych w Warszawie, [Raport na temat stosunków polsko-francuskich], Paryż, 27 stycznia 1949 r., [s. 35 raportu Ambasady RP w Paryżu o stosunkach polsko-francuskich w 1948 r.], k. 37; AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Jerzy Putrament, ambasador RP w Paryżu do Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (na ręce dyrektora Gajewskiego), Paryż, 2 grudnia 1948 r., k. 22.

⁵⁷ AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, [Copie], Pour le Ministre des Affaires Étrangères et par Délégation l’Ambassadeur de France, Secrétaire Général, Paris, le 25 novembre 1948, k. 24; AMSZ, zespół 8, wiązka 5, t. 80, Szyfrogram nr 11908, z Paryża nadany 29 listopada 1948 r., wpłynął 1 grudnia 1948 r. Putrament do amb[asadora] Wierblowski[ego], k. 21; AAN, PUR, sygn. XI/83, [s. 32 Raportu Ambasady RP w Paryżu nr 6 z 30 XI 1948 r. Wychodźstwo polskie we Francji. Akcja reemigracyjna], k. 3.

⁵⁸ JAROSZ, PASZTOR 2001, s. 97.

⁵⁹ AMSZ, zespół 8, wiązka 5 t. 80, Szyfrogram nr 1883 z Paryża nadany 25 lutego 1949 r., wpłynął 26 lutego 1949 r., ściśle tajne, Putrament do min[istra] Modzelewskiego, k. 39; AMSZ, zespół 8, wiązka 5 t. 80, J. Putrament, ambasador RP do Zygmunta Modzelewskiego, ministra spraw zagranicznych w Warszawie, tajne, Paryż, 25 lutego 1949 r., k. 40.

zasadach. Zdawał sobie sprawę, że liczba reemigrantów w roku 1949 nie będzie duża, mimo to nalegał, aby chętni mogli wracać do kraju w ramach konwencji, gdyż powroty indywidualne są „niepraktyczne”; w planie minimum prosił Francję o zgodę na wyrobienie paszportów zbiorowych, obiecując w zamian rezygnację ze spektakularnych pożegnań reemigrantów na francuskich dworcach. Zgoda na propozycje polskiego ministra spraw zagranicznych była jednak niemożliwa⁶⁰. Rząd francuski nie zmienił stanowiska w kwestii umowy na 1949 r., jednak mimo jej niepodpisania Polska zdecydowała o kontynuowaniu akcji reemigracyjnej dla tych rodzin, które nie opuściły Francji w ramach porozumienia z roku 1948⁶¹.

Nieprzychylnie stanowisko Francji wobec reemigracji do Polski było w dużej mierze odzwierciedleniem opinii społeczności lokalnych oraz dyrekcji kopalni w obliczu groźby utraty fachowej siły roboczej. Władze departamentalne Pas-de-Calais, bazując na opinii przedstawicieli firm kopalnianych, alarmowały, że bez cudzoziemskiej siły roboczej nie uda się odbudować zniszczonej wojną gospodarki. Ubolewano też, że we Francji coraz bardziej toleruje się ludzi nieuczciwych (*de nombreux individus*), a wartościowych dla rynku pracy poddaje restrykcjom administracyjnym. Twierdzono, że gospodarka zyska na asymilowaniu rzetelnie pracujących cudzoziemców⁶². Przedstawiciele dyrekcji kopalni wysoko oceniali kompetencje polskich górników, którzy zyskiwali zwłaszcza w konfrontacji z niewykwalifikowanymi robotnikami z Włoch, przybyłymi do Francji w 1947 r. Nie bez znaczenia okazał się ich kilkudziesięcioletni staż pracy⁶³.

Kwestią braku siły roboczej zaniepokojeni byli również francuscy farmerzy. Według spisu z 1936 r. w rolnictwie pracowało 4,3 mln mężczyzn, w tym 300 tys. cudzoziemców⁶⁴. Po wojnie z pracy w tym sektorze zrezygnowało 200 tys. osób, zasilając przemysł, w którym oferowano lepiej płatne stanowiska. Ponadto praca w przemyśle nie obliżowała robotnika do pracy po dwanaście godzin dziennie (włącznie z dniami świątecznymi), jak w przypadku zatrudnionych w rolnictwie. Farmerzy, świadomi, że problemu odpływu cudzoziemców z gospodarstw nie rozwiąże zatrudnienie jeńców niemieckich, postulowali zmianę polityki rządu na taką, która zdołałaby przyciągnąć pracowników pochodzenia obcego, proponowali zatem,

⁶⁰ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 61, Compte-rendu de la visite faite à M. Modzelewski par M. Baelen, le 26 février 1949, k. 271–272; Ten sam tekst w: AMAÉ, Cabinet du Ministre, Cabinet R. Schuman 1948–1953, sygn. 53, Compte-rendu de la visite faite à M. Modzelewski par M. Baelen, le 26 février 1949, k. 152–154.

⁶¹ AMSZ, Zespół 8, wiązka 5, t. 80, Szyfrogram nr 1883 z Paryża nadany 25 lutego 1949 r., wpłynął 26 lutego 1949 r., ściśle tajne, Putrament do min[istra] Modzelewskiego, k. 39.

⁶² AD PdC, sygn. M 3234, Béthune, le 6 février 1946, n° 499, note de renseignements source: directe, valeur: sûre, objet: la main-d'œuvre étrangère et de l'opinion, b.p.

⁶³ AD PdC, sygn. M 3234, Béthune, le 3 février 1946, n° 526, note de renseignement, source: directe, valeur: sûre, objet: la population et l'emploi de la nouvelle main-d'œuvre étrangère, b.p.

⁶⁴ AD PdC, sygn. M 3234, Béthune, le 13 novembre 1946, n° 2793, note de renseignement, source: occasionnelle, valeur: sûre, objet: l'agriculture et la main-d'œuvre étrangère, b.p.

aby rząd tworzył biura emigracyjne, które zajmowałyby się rekrutowaniem siły roboczej. Sugerowali również wprowadzenie statusu „mieszkańców statutowych” (*les résidents statutaires*), który umożliwiłby korzystanie z określonych przywilejów. Uważali, że takie posunięcia prawne umożliwią pozyskanie dodatkowej siły roboczej dla rolnictwa. Formułowane przez nich propozycje wynikały z obawy, że mechanizacja rolnictwa nie rozwiąże w krótkim czasie problemu deficytu rąk do pracy, tym bardziej tuż po wojnie, kiedy wszystkie państwa europejskie borykały się z podobnymi problemami⁶⁵.

Interesujący przykład postawy Francuzów wobec reemigracji polskich górników znajdujemy we francuskiej prasie, której nie był obojętny ten temat. Na łamach polskiego „Narodowca” cytowano artykuł zamieszczony w paryskim dzienniku „Le Patriote”: „Polska siła robocza jest ogólnie uważana za tanią siłę roboczą (*bon marché*)” — pisał autor, wyrażając obawy większości Francuzów świadomych, że masowa reemigracja górników spowoduje spadek wydobycia węgla. Fachowa i tania siła robocza miała znaczenie tym większe, że Francuzi nie garnęli się do pracy pod ziemią.

Węgiel był podstawowym surowcem dla francuskiej gospodarki, a także głównym materiałem opałowym dla gospodarstw domowych na północy kraju. Świadomy roli górnika dziennikarz „Le Patriote” krytykował m.in. politykę rządów Laval’a w okresie kryzysu ekonomicznego z lat trzydziestych XX w., kiedy to cudzoziemców traktowano jako *indésirables*. Zdaniem publicysty polityka asymilacyjna rządów z tamtego okresu nie była ani „inteligentna”, ani „wspaniałomyślna”; za błąd uważał m.in. utrudnianie naturalizacji, wprowadzenie opłat za karty tożsamości, brak premii dla osób powracających z obozów (przysługiwały one tylko obywatelom francuskim) itd. Doceniając potencjał i profesjonalizm polskich górników, autor zakończył tekst słowami: „Nowa Polska będzie posiadać wielką siłę atrakcyjną dla tysięcy Polaków zajętych w naszych kopalniach, jeżeli natychmiast nie zaczniemy stosować polityki konsekwentnej”⁶⁶. Tezy przedstawione w „Le Patriote” znajdują potwierdzenie w sprawozdaniu na temat sytuacji w przemyśle górnym, przygotowanym przez dyrekcję przedsiębiorstw kopalnianych, w którym podano, że odsetek Polaków zatrudnionych we francuskich kopalniach wynosi 40%.

Dla uzyskania pełnego obrazu sytuacji polskich górników we Francji trzeba wspomnieć także o przyroślej do nich opinii, zgodnie z którą stanowili „niestałe środowisko” (*élément d’instabilité*). Tę łatkę przypięto Polakom nie tyle z powodu cech narodowych, ile ich niezgody na sposób, w jaki traktowani byli przez wciąż utyskujących na nich Francuzów. Władze departamentalne wobec narastającej wśród Polaków fali niezadowolenia były zdania, że jedynym sposobem na ich zatrzymanie w kraju jest zmiana dotychczasowego postępowania, a zatem nie tylko zaprze-

⁶⁵ AD PdC, sygn. M 3234, Béthune, le 13 novembre 1946, n° 2793, note de renseignement, source: occasionnelle, valeur: sûre, objet: l’agriculture et la main-d’œuvre étrangère, b.p.

⁶⁶ Cyt. za: *Opinia francuska 1945*, s. 3.

stanie „polityki gorszego traktowania robotnika cudzoziemskiego”, lecz także uczynienie wszystkiego, by móc tego robotnika do kopalni przyciągnąć⁶⁷. Obawy przedsiębiorstw kopalnianych nie były bezpodstawne. Rozpoczęta latem 1945 r. agitacja polonijnych organizacji prowarszawskich, nęcąca górników lepszymi warunkami materialnymi w ojczyźnie, faktycznie uderzała we francuski sektor górniczy. W listopadzie 1945 r. w „Kurierze Codziennym” zamieszczono relację z wizyty we francuskim zagłębiu jednego z syndyków górniczych o nazwisku Szcześniak, który miał słyszeć od pracujących tam Polaków deklaracje chęci powrotu do Polski. Według „Kuriera Codziennego” byli oni gotowi zostawić we Francji wszystko, „nie żądając nawet franka odszkodowania” i nie dbając o to, gdzie będą w Polsce mieszkać. Dla nich ważny był powrót i praca w ojczystym kraju⁶⁸.

Na uwagę zasługują także inne cytowane przez „Narodowca” artykuły z lewicowego dziennika „La Liberté” oraz regionalnego „La Voix du Nord”. Warto zwrócić uwagę, że autor pierwszego tekstu do problemu reemigracji odnosił się pozytywnie, twierdząc, że Francja nie straci na wyjeździe polskich górników, gdyż oni „nadal będą wydobywać dla Francji węgiel tylko że — w Polsce”. Zupełnie inaczej kwestię tę postrzegał dziennikarz „La Voix du Nord”, który uważał, że Polska nie radzi sobie z „kolonizacją” ziem należących wcześniej do Niemiec jako z przedsięwzięciem wykraczającym poza możliwości jej rządu. Wprost mówił także o rozczarowaniu polskich górników warunkami życia na tzw. Ziemiach Odzyskanych oraz o polskich obywatelach oblegających francuski konsul w Katowicach w nadziei na powrót nad Sekwanę⁶⁹.

Stanowisko rządu francuskiego w sprawie powrotu polskich górników do ojczyzny — zarówno przed rozpoczęciem akcji reemigracyjnej, jak i w trakcie jej trwania — było niechętnie, czego dowodzi przebadany materiał archiwalny. Już podczas redagowania pierwszej umowy w 1946 r. wszelkie nieścisłości prawne wynikające z jej zapisów interpretowano na korzyść państwa francuskiego — tak aby móc zatrzymać na jego terenie możliwie największą część fachowej siły roboczej. Jeszcze przed rozpoczęciem rozmów o powrocie polskiej emigracji zarobkowej rząd francuski zainicjował wiele reform socjalnych, które miały zachęcić Polaków do pozostania we Francji, a także wdrożył politykę ukierunkowaną na rekrutowanie obcokrajowców do pracy w sektorze rolniczym i przemysłowym. Wbrew protestom polskich władz, nawet w trakcie procesu reemigracji, Paryż

⁶⁷ AD PdC, sygn. 1 W 17632/1, Situation sociale dans l'industrie, principalement minière, organisation du temps de travail, conflits sociaux, activité des organismes professionnels et syndicaux, 1933–1946, Chapitre II, État d'Ésprit des Mineurs, p. 7–8.

⁶⁸ AMAÉ, Europe 1944–1960, Pologne 1944–1949, sygn. 8, Dossier général, presse et radidiffusion, „Kurier Codzienny” (Organe du parti démocratique) du 21 novembre 1945, k. 63. O propagandzie prowarszawskiej na temat reemigracji: NISIOBĘCKA 2018 (w druku); NOWAKOWSKA-WIERZCHOŚ 2014.

⁶⁹ *Sprawa repatriacji 1947*, s. 1.

prowadził nabór polskich obywateli przebywających w strefach okupacyjnych w Niemczech do pracy w kopalniach.

Prowadzona z całą konsekwencją polityka Francji, ukierunkowana na zatrzymanie w swoich granicach robotników cudzoziemskich i rekrutowanie nowych sił, przyniosła zamierzony efekt. Do Polski z kalkulowanych w ramach czterech umów reemigracyjnych 40 tys. rodzin powróciło zaledwie dwie trzecie, czyli ok. 25 tys.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

- AAN [= Archiwum Akt Nowych, Warszawa], PUR [= Państwowy Urząd Repatriacyjny], sygn. XI/83
- AD PdC [=Archives Départementales du Pas-de-Calais, Arras-Dainville], Cabinet du Préfet du Pas-de-Calais (administration générale, personnel, police, affaires politiques, économiques et militaires) de 1940 à 1965 environ; Archives versées par la première division de la préfecture (administration et réglementation générales, nationalité et affaires militaires) de 1940 à 1965 environ, sygn. M 3234, M 3237, 1 W 17632/1
- AIPN [= Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa], Polska Misja Wojskowa we Francji, sygn. IPN BU 2602/97, IPN BU 2602/447
- AIPN [=Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa], Teczka sprawy ewidencyjno-obszernościowej zarejestrowanej na Andrzeja Kuśniewicza, sygn. IPN BU 0208/1176; Teczka kontaktu operacyjnego zarejestrowanego na Andrzeja Kuśniewicza, sygn. IPN BU 00328/349
- AMAÉ [= Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve], Série Z, Europe 1944–1960: Pologne, sygn. 8, 60, 61, 84, 85, 86, 87, 90; Cabinet du Ministre, Cabinet R. Schuman 1948–1953, sygn. 53; Série Y, Internationale 1944–1960, sygn. 693
- AMSZ [= Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa], Departament II (zespół nr 6), sygn. zespół 6, wiązka 68, t. 969; zespół 6, wiązka 72, t. 997, 1001; Departament Polityczny (zespół nr 8), sygn. zespół 8, wiązka 5, t. 76, t. 80; Biuro ds. Repatriacji (zespół nr 20), sygn. zespół 20, wiązka 2, t. 32; zespół 20, wiązka 9, t. 117; Biuro Konsularne (zespół nr 22), sygn. 22, wiązka 4, t. 77, 82

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- 50 tysięcy Polaków 1946 = 50 tysięcy Polaków powróci z Francji do Ojczyzny. Bliskie podpisanie polsko-francuskiej umowy o reemigracji*, „Gazeta Polska”, 19 listopada 1946 (272/376)
- Bezpłatne karty 1945 = Bezpłatne karty tożsamości dla górników-cudzoziemców, ich żon oraz dzieci*, „Narodowiec”, 7–8 października 1945 (235)
- BIELECKI 1978 = Robert Bielecki, *Co to jest gaullizm?*, Warszawa 1978
- BORODZIEJ 1990 = Włodzimierz Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Londyn 1990

- Garder les mineurs polonais* 2004 = *Garder les mineurs polonais. Du ministre de la production industrielle au ministre de la justice, 14 juin 1945*, w: Janine Ponty, *L'immigration dans les textes. France 1789–2002*, Belin, Paris 2004, s. 293–294
- GOETSCHHEL, TOUCHÉBOEUF 2011 = Pascale Goetschel, Bénédicte Toucheboeuf, *La Vème République. La France de la Libération à 1958*, Librairie de Général Française, Paris 2011
- JAROS 1971 = Stanisław Jaros, *Reemigracja Polaków z Francji w latach 1946–1948*, „Problemy Polonii Zagranicznej”, VI/VII, 1971, s. 61–95
- JAROSZ, PASZTOR 2001 = Dariusz Jarosz, Maria Pasztor, *Robineau, Bassaler i inni. Z dziejów stosunków polsko-francuskich w latach 1948–1953*, Toruń 2001
- JĘDRYCHOWSKI 1987 = Stefan Jędrzychowski, *Przedstawicielstwo PKWN i Rządu Tymczasowego RP we Francji*, t. II, Warszawa 1987 („Materiały i Studia Historyczne” Departamentu Informacji i Dokumentacji MSZ)
- KUKUŁKA 1966 = Józef Kukułka, *Polityka pierwszego rządu de Gaulle’a wobec Polski*, „Studia z najnowszych dziejów powszechnych”, VII, 1966, s. 17–50
- LAFOREST 1997 = Christophe Laforest, *Les tentatives de renouvellement de l’alliance franco-polonaise au lendemain de la Seconde Guerre mondiale (1945–1947)*, mémoire de DEA, Université Paris I Panthéon-Sorbonne, Institut d’Histoire des Slaves, 1997
- LAFOREST 1999 = Christophe Laforest, *Arrière-pensées et illusions: les tentatives de renouvellement de l’alliance franco-polonaise, 1945–1947*, „Revue des études slaves”, LXXI, 1999, 2, s. 263–278
- MARSZAŁEK 1993 = Adam Marszałek, *Francja w oczach Polaków*, Toruń 1993
- NISIOBĘCKA 2018 = Aneta Nisiobęcka, *Z Lens do Wałbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018 (w druku)
- NOWAKOWSKA-WIERZCHOŚ 2014 = Anna Nowakowska-Wierzchoś, *Konopniczanki. „Związek Kobiet Polskich we Francji imienia Marii Konopnickiej w latach 1944–1950”*, praca doktorska obroniona 25 listopada 2014 w Instytucie Historii PAN
- O jednolity status 1945 = O jednolity status górniczy we Francji*, „Narodowiec”, 25–26 sierpnia 1945 (199)
- Opinia francuska 1945 = Opinia francuska o zagadnieniu Polaków w górnictwie Francji*, „Narodowiec”, 15–16 lipca 1945 (163)
- Podpisanie układu polsko-francuskiego w sprawie reemigracji 50 tysięcy Polaków z Francji do Polski*, „Gazeta Polska”, 30 listopada 1946 (281/385)
- PONTY 2002 = Janine Ponty, *Un enjeu des relations franco-polonaises: l’immigration collective et le retour en Pologne (1919–1948)*, w: *Les relations entre la France et la Pologne au XXe siècle*, dir. B. Michel, J. Łaptos, Kraków 2002, s. 95–105.
- PONTY 2004 = Janine Ponty, *L’immigration dans les textes. France 1789–2002*, Belin, Paris 2004
- RIOUX 1980 = Jean-Pierre Rioux, *La France de la IVe République, 1. L’ardeur et la nécessité 1944–1952*, Éditions du Seuil, Paris 1980 (Nouvelle histoire de la France contemporaine, XV)
- SĘKOWSKI 2012 = Paweł Sękowski, *Działalność przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych władz warszawskich Rzeczypospolitej Polskiej we Francji w latach 1944–1947*, „Dzieje Najnowsze”, 2012, 3, s. 93–107

- SIEDLECKA 2008 = Joanna Siedlecka, *Kryptonim „Liryka”. Bezpieka wobec literatów*, Warszawa 2008
- Sprawa repatriacji* 1947 = *Sprawa repatriacji a wychodźstwo we Francji*, „Narodowiec”, 26 kwietnia 1947 (98)
- Umowa o dobrowolnej repatriacji* 1946 = *Umowa o dobrowolnej repatriacji podpisana*, „Narodowiec”, 30 listopada 1946 (283)
- Umowa polsko-francuska* 1946 = *Umowa polsko-francuska o dobrowolnej repatriacji rolników, górników i robotników przemysłowych*, „Narodowiec”, 3 grudnia 1946 (285)
- VIET 1998 = Vincent Viet, *La France immigrée. Construction d’une politique 1914–1997*, Fayard, Paris 1998
- WEIL 1991/2004 = Patrick Weil, *La France et ses étrangers. L’aventure d’une politique de l’immigration de 1938 à nos jours*, nouvelle édition refondue, Édition Colman-Levy 1991 et 2004
- WYRWA 1985a = Tadeusz Wyrwa, *L’établissement du régime communiste en Pologne et ses conséquences à la lumière des observations des agents diplomatiques et consulaires en France*, „Revue d’études comparatives Est-Ouest”, XVI, 1985, 1, s. 5–19
- WYRWA 1985b = Tadeusz Wyrwa, *Pierwsze lata PRL w raportach dyplomatów francuskich*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 1985, 71, s. 194–212
- ZAKS 1983 = Zofia Zaks, *Francja i Związek Radziecki a sprawa polska (1944–1945)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, XIX, 1983, s. 159–199.
- ZAKS 1995 = Zofia Zaks, *Rząd francuski wobec Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i Rządu Tymczasowego RP (lipiec-sierpień 1945)*, „Polska 1944/1945–1989. Studia i Materiały”, I, 1995, s. 63–90
- ZAKS 1987 = Zofia Zaks, *„Wolna Francja” i Polska w latach 1943–1944 (październik 1943–lipiec 1944)*, „Kwartalnik Historyczny”, XCIV, 1987, 2, s. 97–130

The French government and the return of Polish economic migrants in 1945–1949

The return of Polish economic migrants became possible thanks to four agreements concluded between Poland and France: of 20 February, 10 September and 28 November 1946, and 24 February 1948. The migratory movement from France to Poland was not without influence on the bilateral Polish-French relations in the Cold War period. Owing to the catastrophic demographic and economic situation, for both Poland and France (despite differences in the level of development between the two states) the post-war period was a time of privation, which is why rebuilding their respective economies was important for the governments of the two countries. The French government was aware that the outflow of well-qualified workers, primarily miners, from France to Poland would prove destructive to the industrial sector. On the other hand, for Poland the return of the migrants meant a recovery of well-qualified labour needed in the mines of Lower and Upper Silesia. An analysis of post-war ministerial documents of the Polish and French governments makes it possible to conclude that from the beginning of the negotiations Paris consistently sought not only to keep foreign workers in France but also to recruit new ones. Its rational policy brought the intended result. Under the four migration agreements, out of the expected forty thousand families only just two-thirds, i.e. around twenty five thousand, returned to Poland.